

DOI 10.33294/2523-4234-2022-32-1-101-119

УДК 930.25:[262.142(477.53)(092)С. Кремянський]"190/194"

Вікторія Анатоліївна ШИРАЙ

ORCID 0000-0002-2886-2273

Священник Стефан Кремянський: штрихи до біографії

В роботі вперше представлено дослідження біографії митрофорного протоєрея Стефана Кремянського. Стаття присвячена діяльності отця Стефана протягом Громадянської війни, двох голодоморів (1921–1923 та 1932–1933 рр.), за тоталітарного атеїстичного режиму та німецької окупації, під час Другої світової війни та у повоєнний період. Головна проблема полягає в тому, що біографія священника та благочинного Кременчуцького благочиння на сьогодні недостатньо досліджена. Відомості, які ми зібрали, вивчили та проаналізували, включають особові документи з приватного архіву родини Кремянських-Козлових, спогади із щоденників родичів, справи з Архівного управління СБУ – колишнього архіву КДБ, а також особисті дані з архіву Полтавської єпархії. Розкрито становлення Стефана Кремянського як церковного та громадського діяча, а також викладача Закону Божого в різних навчальних закладах у дореволюційний період до 1917 р. та під час німецької окупації. Відображена роль священника у кульмінаційних подіях церковної історії Кременчука та Полтавщини загалом. Дана стаття пропонує загальний огляд методів управління парафією та благочинням у контексті основних проблем Православної Церкви в період “безбожної п’ятирічки” та в умовах німецької окупації, відображені особливості взаємодії з місцевими жителями та духовна підтримка православних родин Кременчука. Дослідження розкриває особливу роль Стефана Кремянського в церковному житті села Мануїлівки та міста Кременчука Полтавської губернії та Полтавської єпархії за часів існування Священного Синоду.

Детально представлена діяльність священника як вчителя, завідувача бібліотекою та учасника виборів до органів державного управління від правої партії. Акцентується увага на поєднанні богослужіння з політичною діяльністю, проявлення милосердя протоєрея Стефана до військових, голодуючих та студентів духовних семінарій і парафіяльних шкіл. Головна мета біографічного дослідження – розповісти якомога більшій аудиторії про кременчуцького благочинного Стефана Кремянського, який зробив значний внесок в історію всіх кременчуцьких храмів.

Ключові слова: Православна церква, Священний Синод, клірик, митрофорний протоєрей, Полтавська єпархія, Мануїлівка, Кременчук, Закон Божий, “безбожна п’ятирічка”, пастор, німецька окупація, парафіяльний священник, парафіяльні школи, благочинний, Єдиновірська церква, церковна громада, п’ятдесятка, вікаріатство, репресії єрейський чин, престол, духівник

Viktoria Shyrai

Priest Stephan Kremianskyi: touches to the biography

The first attempt of biographical research of Mitred priest Stephan Kremianskyi is presented. The biography is concerned with Rev. Stephan’s social and political activities throughout The Civil

War, two famines (1921–1923 and 1932–1933), under the totalitarian atheist regime and the German occupation during the Second World War, including the role of Rev. Stephan in the church life of the city at the post-war period as the Dean of the Kremenchuk District.

The main problem is that the historical personality of the priest and Dean of the Kremenchuk Deanery has not been sufficiently researched.

The biographical data we have collected, studied and analyzed include personal documents from the private archive of the Kremianskyi-Kozlov family, memoirs from the relatives' diaries, files from Archive Department of the Security Service of Ukraine – Former KGB Archive, as well as personal files from the archives of Poltava Diocese.

Certain attention is given to the Rev. Kremianskyi's personality as it had been formed by family upbringing and spiritual education. The biography tries to depict the environment that must have influenced the choice of spiritual dignity and political orientation of the Parish Priest.

The present research is concerned with the formation of Rev. Kremianskyi as a church and public figure, as well as a teacher of the Law of God in various educational institutions in the pre-revolutionary period until 1917 and during the German occupation, his achievements and awards being also mentioned.

It is focused on the culminating events in the church history of Kremenchuk and Poltava region as a whole, and tries to reflect the significance of the Dean priest Stephan in those historic events. Particular attention is paid to the attitude of the clergyman to the circumstances forming around him.

This article offers a general overview of the methods of managing the parish and deanery in the context of the main problems of the Orthodox Church during the “Godless Five-Year Plan” and under the conditions of the German occupation, looks at the specifics of interaction with local residents and spiritual support of Orthodox families in Kremenchuk.

The research reveals a special role of Rev. Stephan Kremianskyi in the church life of the village of Manuilovka and the city of Kremenchuk in the Poltava province and the Poltava diocese during the existence of the Holy Synod before the time of troubles. The influence of the priest on peasants' education, the significance of his activities in the cultural and spiritual development of the inhabitants of Manuilovka are shown. The activities of the priest as a teacher, head of the library and a participant in the elections to the public administration from the right-wing party are presented in detail. Attention is focused on the combination of priestly ministry with political activity, the charity of parson Stephan in relation to the military, the starving and the students of theological seminaries and theological schools.

The main goal of the biographical research is to tell the largest possible audience about the Kremenchuk dean Stephan Kremianskyi, who made a significant contribution to the history of all Kremenchuk churches.

Keywords: the Orthodox Church, the Holy Synod, clergy, Mitred priest, priest, the Poltava diocese, Manuilovka, Kremenchuk, the Law of God, “Godless Five-Year Plan”, the German occupation, parson, Parish Priest, theological schools, dean, church of the same faith fifty, church community, vicariate, repression, priestly rank, throne, confessor

Сенс життя кожної людини – залишити після себе слід свого існування. Дехто покликаний для створення чогось унікального, інші дотримуються правила продовження роду й виховують дітей, передаючи досвід і вміння своїм нащадкам. А є такі особистості, що поступово змінюють світ, впливаючи на свідомість і світосприйняття людей, а відтак і на їхнє подальше життя. Власне в такому ракурсі

і спробуємо розглянути біографію благочинного* Кременчуцької округи о. Стефана Тимофійовича Кремянського (іл. 1).

Його діяльність довгий час не була предметом дослідження української історіографії. Окремі згадки про цього протоєрея траплялися лише в загальних студіях історії єпархії проф. Олександра Тригуба [9]. Спроба узагальнити життєвий шлях о. Стефана в контексті боротьби радянської влади з духовенством була здійснена нами у збірнику “Кременчук у жорнах репресій”, що вийшов друком 2020 р. [10]. Натомість біографія цього священнослужителя в повному обсязі досі не розкрита й все ще є цікавою темою для дослідників історії православ'я.

Стефан Тимофійович Кремянський був непересічною особистістю. Добре вихований та освічений, щедрий до людей, тактовний і справедливий, він мав розвинуте почуття гумору й незламну силу волі.

Майбутній священник народився 27 листопада 1866 р. в містечку Устивиця Миргородського повіту в сім'ї штатного дяка Тимофія Петровича Кремянського і його дружини – селянки Надії Павлівни. Хрестили Стефана в сільській парафіяльній церкві Архистратига Божого Михаїла, де служив Тимофій Петрович. Хрещеними батьками стали паламар Іван Матвійович Андрієвський і дружина дячка Єфросинія Омельянівна Килодна [36].

З дитинства Стефан бачив приклад відданого служіння в Божому храмі, тому доволі легко визначився з вибором життєвого шляху. Він з радістю ходив до земської школи, а в 10 років його віддали до Лубенського духовного училища. У 1881 р. юнак, уже випускник цього освітнього закладу, склавши на “відмінно” екзамени, вступив до Полтавської духовної семінарії [12]. Вчився добре, тільки в другому класі, через якісь проблеми, був змушений здавати іспити з усіх предметів аж після канікул [13]. Шостий, останній клас другого відділення першого розряду духовної семінарії майбутній єрей закінчив у 1888 р. зі ступенем студента [14].

Стефан Тимофійович досить рано став напівсиротою, ще на четвертому курсі семінарії. Як єдиний годувальник сім'ї після смерті батька, працював учителем, допомагаючи матері й братам. Уже з серпня 1888 р. він був керівником другого класу Великосорочинського міністерського народного училища Миргородського повіту (до

*Іл. 1. Стефан Кремянський
з донькою Євгенією, 1902 р.
З приватної колекції О. Козлової*

* Благочинний – адміністративна посада священника у Православній церкві. Це помічник єпископа в частині нагляду за порядком у певному церковному окрузі єпархії, званому благочинням. Виконує роль посередника між парафією та єпархіяльним управлінням у багатьох церковних справах.

*Іл. 2. Родина Кремянських.
Зліва отець Стефан.
З приватної колекції О. Козлової*

листопада 1895 р.) [10] та завідувачем цього закладу (до звільнення за власним бажанням 1 листопада 1892 р.) [1]. У той період потоваришував з місцевими викладачами та зустрів своє кохання [2] – народну вчительку Аполлінарію Іванівну Манжос, з якою взяв шлюб після закінчення семінарії [37] (іл. 2).

14 листопада 1892 р. в Полтавському катедральному соборі Стефан Кремянський був висвячений на диякона, а наступного дня [2], у Хрестовій церкві Архисерейського будинку – на священника Аполлоніївського храму с. Килимички (Калмички) Гадяцького повіту [15]. Це село назавжди залишиться в його серці. Він часто сюди приїжджатиме, а вже в літах – разом зі своєю онукою, яка теж буде в захопленні від красивдів справжнього українського села [37].

У своїй парафії молодий душпастир опікувався освітою місцевих дітей. Навчав Закону Божого 1900 р. в Калмичанській та 1901 р. в Дубанівській школах грамоти Гадяцького повіту [20; 21; 24]. Окрім цього, священника Аполлоніївської церкви затвердили законовчителем Калмичанського народного училища [16]. З 1900 р. був депутатом шостої благочинної округи Гадяцького повіту [1], в 1901 р. – уповноваженим на окружному з’їзді духовенства Роменської училищної округи (виконував обов’язки діловода з’їзду) [25].

28 січня 1902 р. Кремянського перевели настоятелем до Покровської церкви с. Мануйлівка [10, с. 59–60], призначивши одночасно благочинним другої округи Кременчуцького повіту [27]. Тоді ж обраний депутатом від повіту на єпархіяльних з’їздах (з 12-го до 24-го), де був і товаришем голови (з 16-го до 23-го), і головою (24-го з’їзду). У 1907 р. уповноважений на спеціальному єпархіяльному з’їзді в м. Лубни та м. Полтава на посаді товариша голови з’їздів. На окружному з’їзді духовенства Полтавського училищного округу 1909–1916 рр. – також уповноважений, а в 1911–1916 рр. – голова з’їзду [1].

Згодом Стефан Тимофійович тепло згадуватиме мануйлівців, з якими прожив найкращі свої роки. Так, на одному з допитів у 1933 р. він зазначив: “Добрая память мануйловцев до сих пор лучшая награда для меня. Настоятельство мое в Кременчуге они не забыли, меня любят, вспоминают за мою всегдашнюю благодать к народу” [2, арк. 18]. Тут, окрім Божої служби, він викладав Закон Божий у церковнопарафіяльній жіночій школі, у земській школі – найкращій у повіті за своїм благоустроєм, та школах грамоти [28]. 10 червня 1902 р. Кремянського затверджено законовчителем народного місцевого училища [29], а 25 листопада 1903 р. – законовчителем третьої

групи цього ж навчального закладу [33]. Був головою Кременчуцького повітового відділення єпархіяльної училищної ради (з 29 січня 1902 р.) та членом її ревізійної комісії. У 1911–1912 рр. отримав подяку за викладання Закону Божого в Мануйлівській земській школі від чергових земських зборів [1].

Стефан Кремянський завідував місцевою бібліотекою-читальнею, яку фінансово та матеріально забезпечувала власниця маєтку, поміщиця Олександра Андріївна Орловська (уроджена княжна Шахматова-Ширинська) (іл. 3), аж до своєї смерті в 1909 р. [2].

Крім освіти дітей, єрей приділяв увагу просвітництву сільських мешканців. Тож разом із поміщицею, вчителем та бібліотекаркою Ольгою Миколаївною Меньшиковою займався придбанням світських, популярних на той час у великих містах видань “Русская старина”, “Исторический вестник”, “Вестник Европы”, “Русская мысль”, “Образование”. Здійснювати це було можливо завдяки рідній сестрі бібліотекарки – белетристці Варварі Миколаївні Цеховській (іл. 4), відомій під літературним псевдонімом О. Ольнем, співробітниці “Русского богатства” [2].

Починаючи з 28 січня 1902 р. о. Стефан перебував на посаді благочинного 2-ї округи Кременчуцького повіту. Під час російсько-японської війни він організовував у Мануйлівці допомогу воїнам та Червоному Хресту [2].

Не залишився священнослужитель осторонь і від політичного життя. Зокрема, він був обранцем губернських зборів до Державної думи скликання 1908–1911 рр., потім кандидатом на виборах до Державної думи від правої партії [40] та головою кременчуцьких повітових зборів духовенства з приводу виборів до Державної думи 4-го скликання [1]. 25 листопада 1909 р. відзначений подякою від єпископа Йоана за належне облаштування парафіяльного храму та церковнопарафіяльної школи [2].

Єпархіяльний з'їзд духовенства 1915 р. призначив Кремянського головою революційної (так у джерелі) комісії єпархіяльного лазарету. Тут священник працював над благоустроєм медичного закладу й допомагав солдатам Першої світової війни та їхнім сім'ям, у т. ч. збирав для них пожертви [2]. У 1916 р. представляв місцеве духовенство на зборах повітового земства у справі піклування про сім'ї воїнів.

Іл. 3. Портрет Ширинської-Шихматової власниці маєтку в с. Мануйлівка, автор роботи Е. Ф. Крендовський, приватна колекція

Іл. 4. Портрет Варвари Миколаївни Цеховської (псевдонім О. Ольнем). З відкритих джерел

Лл. 5. Кременчуцька Святотроїцька церква, перша чверть XX ст., НАКрКМ

24 вересня 1916 р. о. Стефана, за пропозицією полтавського й переяславського єпископа Феофана (Бистрова), переведено до Кременчука і 1 жовтня 1916 р. номіновано настоятелем Святотроїцької церкви [34] та благочинним 1-ї округи Кременчуцького повіту (іл. 5). Одночасно він стає членом єпархіальної комісії з узагальнення та розробки питань благоустрою парафіяльного життя [1].

Здійснюючи своє священниче служіння, православний душпастир був також законовчителем Другого чотирикласного вищого початкового училища й Олександрівського реального училища (до 1917 р., коли ці церковні школи передано в підпорядкування земства). У 1916 р. обійняв посаду спостерігача за викладанням Закону Божого в училищах Міністерства народної освіти, входив до повітової училищної ради, головував у Кременчуцькому відділенні єпархіальної училищної ради. Після жовтневих подій 1917 р. знайшов у собі сили підтримувати тих, хто втратив роботу через реформи уряду [2].

Володіючи даром переконання, Крем'янський зумів умовити своїх парафіян не виступати занадто різко проти рішень нової більшовицької влади, чим уберег людей від арештів, а парафію – від закриття. Служби Божі в кременчуцьких храмах тоді ще тривали безперешкодно. Досить скоро благочинного в Кременчуці переобирають, і С. Крем'янський на якийсь час стає знову лише штатним священником, передавши свої повноваження о. Миколі Нарановичу з Олександрійського реального училища. Цей період переживає він досить важко, відчуваючи розбрат і недовіру до себе [2].

Від початку громадянської війни декілька разів відбувалися церковні процесії та хресні ходи політичного характеру. Відмова від участі в таких акціях загрожувала не тільки статусу, а й життю, але о. Стефан ризикнув, вважаючи, що не гідно священнослужителів ставати учасником змагань політичних сил, “по глибокому убеждению [...] в непользности этого и несовместимости с пастырским долгом” [24 арк. 22]. Будучи з дитинства сміливим і послідовним, у вирі політичних змін своєї

позиції не змінював, залишаючись духовним провідником своєї пастви. Бо, за його ж словами, “народ [...] всегда любил и был близок к нему, зная душу народную, ее запросы, чаяния и протесты” [2; арк. 19].

У 1917 р. повітовий клир та миряни обирають Кремянського повітовим протоереєм. Наступного року він стає учасником Всеукраїнського церковного собору [1].

Восени 1920 р. на перших зборах духовенства та вірних о. Стефан знову посідає уряд кременчуцького благочинного, очоливши таким чином церковне життя округи в умовах нової влади. У цей час усіх єреїв міста перереєстрували в Надзвичайному комітеті, а о. Стефан, з огляду на свою посаду, змушений був надавати інформацію про стан кременчуцьких храмів, тому мав ділові зв'язки з уповноваженими Кременчуцького ДПУ в церковних справах. Зосібна, він надавав довідки з церковних питань Чорному, Шаповалу, Ризикову, Сискову, Глібову, Ляновському, Чистову та Середі [2].

Священник самовіддано займається доброчинністю, пам'ятаючи Божі настанови (коли “будеш давати голодному хліб свій, і знедолена душу наситиш, тоді-то засвітить у темряві світло твоє, і твоя темрява ніби як полудень стане” (Іс. 58: 10)). Ще до Жовтневого перевороту 1917 р. долучався до роботи Полтавського єпархіального комітету Православного місіонерського товариства [19; 22; 30; 32] та Полтавського єпархіального Святомакаріївського братства [17; 18; 23; 25], передавав пожертви на Святоволодимирський жіночий притулок [31]. Із приходом до влади більшовиків о. Стефан всіляко підтримує бідне населення: влаштовує збір електричних лампочок для лазаретів та канцелярій; під час голоду 1921–1922 рр. збирає кошти та продукти тощо. Так, зокрема, за погодженням із виконкомом Полтавської губернії благочинний по всіх церквах своєї округи пропонував настоятелям провести “тарілковий збір” для голодуючих дітей. Гроші передавав до фінансового відділу Кременчука і стежив, аби вони спрямовувалися за призначенням [2].

У дні церковного неспокою на кременчуцьких теренах Кремянський активно боровся зі самосвятами, допоміг у виявленні членів т. зв. олександрійського розколу [2]. Нагадаємо, що у квітні 1921 р. церковні установи Єлисаветградського й Олександрійського районів Херсонської губернії виділилися в “напівсамостійне єпископство з перебуванням єпископа в Єлисаветграді”, що значною мірою було пов'язано з початком автокефального руху на українських землях. У травні 1921 р. Єлисаветградська районна надзвичайна комісія повідомляла: “... среди православных граждан развивается усиленная агитация в пользу украинской церкви. В связи с введением украинского языка в церковное служение, среди духовенства наблюдается недовольство и возможен раскол, так как русское духовенство отказывается служить по-украински” [5; арк. 56]. Разом із більшістю клиру та вірян Кобеляцько-Кременчуцького вікаріатства благочинний виступав проти обновленства [2].

13 липня 1923 р. за ініціативою С. Кремянського у Спасо-Преображенському храмі пройшли збори духовенства Кременчука, яке обговорювало, чи визнавати єпархіальне управління Полтавщини та єпископа Миколая (Пирського), котрий визнав легітимність обновленської “Живої церкви”. Зібрання постановило залишити це питання на особистий розсуд єреїв [6; арк. 120 зв.]. Щодо тих подій у звіті

*Іл. 6. Фото родини Кремянських.
Після висипного тифу. Зліва - отець Стефан.
З приватної колекції О. Козлової*

ДПУ вказувалося, що 6 жовтня 1923 р. в одному з кременчуцьких храмів відбулося зіткнення між представниками канонічної та обновленської Церков [7; арк. 115].

Восени 1923 р. за участю протоєрея Стефана в Спаській церкві відбувся другий з'їзд вікаріатства, на якому було прийнято таке рішення: “если у общины будет еди- нодушное желание совершать службу на укр. языке, то не препятствовать этому; если же будут противники укр. языка, то служить поочередно на церковнослав. и на укр. языках” [9]. На цьому ж засіданні протоєреї Стефан Кремянський, Данило Данилевський і Олександр Гречановський та архімандрит Олександр (Петровський) оголосили про припинення сопричастя з єпископом Миколаєм через визнання ним обновленської Церкви та перейшли в під- порядкування до полтавського архієпископа Григорія (Лісовського) [7, арк. 120].

Брав участь благочинний і в зібранні духовних осіб та мирян Кременчуцького, Кобеляцького й Хорольського повітів у Кременчуці 5–6 березня 1924 р. Тоді, після звернення до екзарха України митрополита Михаїла (Єрмакова), який у той час пере- бував в Алма-Аті у засланні, було вирішено заборонити служіння владиці Миколаєві (Пирському) за перехід до обновленства (“Живої церкви”) [9].

У 1924 р. Стефан Тимофійович Кремянський втратив дружину, залишившись удвох із донькою Євгенією (1894–1981) (іл. 6). Уродженка Кременчука, вона навчалася в місцевій Маріїнській гімназії, яку закінчила 1910 р., отримавши кваліфікацію домашньої вчительки [39].

Через бунтарський характер дівчину кілька разів заарештовували, що створюва- ло великі проблеми для батька. Уперше потрапила за ґрати ще шістнадцятирічною, після демонстрації в 1910 р. з приводу смерті Л. М. Толстого [37]. Як випускниця Вищих жіночих курсів Київського університету 1918 р. за спеціальністю “слов’янські мови”, почала викладати в Кременчуцькому педагогічному технікумі [37]. Невдовзі одружилася з майбутнім доктором біологічних наук АН УРСР, заслуженим діячем науки УРСР Дмитром Костянтиновичем Зеровим, від якого в 1919 р. народила сина Петра, а 17 вересня 1925 р. – сина Ярослава. Її чоловік доводився рідним братом українському поетові Миколі Зерову, розстріляному в Сандармосі. Сімейне щастя Зерових виявилось нетривалим – вони розлучилися. Петро залишився із батьком, а Ярослав – з матір’ю [37].

1924 року Є. Кремянська була членом Другого окружного пленуму “Робітничої просвіти” в Кременчуці, протягом 1925–1927 рр. знову працювала викладачем

І. РЕЛІГІЙНІ ПРОЦЕСИ В ІСТОРИЧНОМУ РОЗВИТКУ

Кременчуцького педагогічного технікуму. У 1926 р. Євгенія Степанівна вдруге вийшла заміж – за редактора краєзнавчого товариства Бориса Федоровича Гороховатського, наступного року в подружжя з'явився син Михайло [37]. Але спокійне сімейне життя продовжувалося недовго.

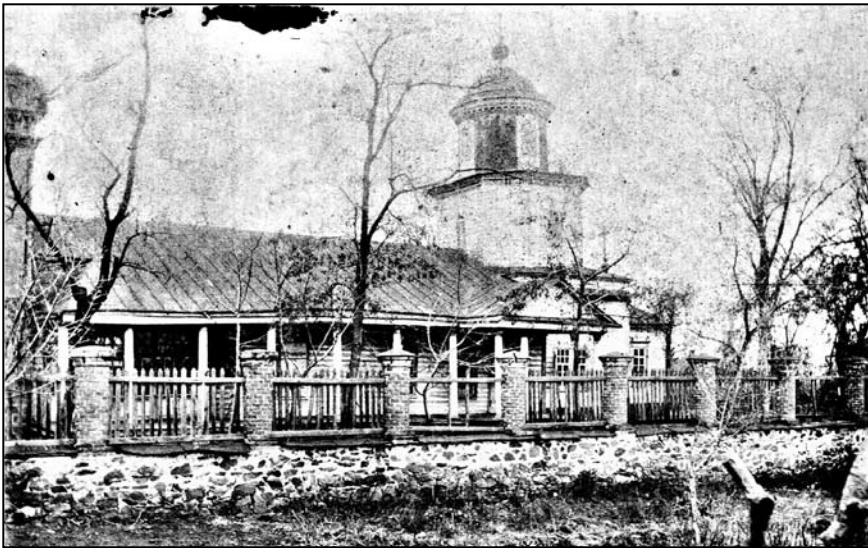
Жінку заарештували 17 вересня 1929 р., проте вже 29 вересня відпустили. А через місяць, 28 жовтня, її вкотре затримали й тепер уже посадили до робочого відділення кременчуцького Будинку примусових робіт. Кремянську звинуватили в членстві у контрреволюційній організації СВУ (Спілка визволення України) [4]. Батько дуже переживав за дочку. 5 лютого 1930 р. її десятирічний син – учень 4-ї групи Кременчуцької 10-ї трудової школи Петро Зеров – звернувся до голови Всеросійського товариства Червоного Хреста, дружини Максима Горького із письмовим проханням про звільнення своєї матері [35]. Сама ж Євгенія тривалий період вважала, що її ув'язнили через другого чоловіка. Після завершення слідства вироком стало заслання на три роки до концтаборів Владивостока [37].

Там, у таборі, донька священника навчала жінок грамоти в лікнепі (ліквідація неписьменності). Завдяки її досягненням як бездоганного викладача, у графі “судимість” вирішили нічого не писати [37].

Її батько тим часом і далі ревно служив Богу. У 1926 р., після захоплення Святотроїцького храму обновленцями, перейшов до Георгіївської єдиновірської церкви [1], а коли 1929 р. була закрита і вона – до Покровського храму Кременчука [2] (іл. 7).

У 1929 р. благочинний стає членом пресвітерської ради та представником єпархіального архієрея з церковних питань православних парафій Кременчуцької округи [1].

Мешкав він на вул. Переяславській, 75, у приватному будинку, який зберігся до наших днів. У часи гонінь, у лютому та грудні 1931 р., священнослужителя арешто-

Іл. 7. Святопокровський храм 1930-ті роки. З приватної колекції Лідії Павлюкової

ували через те, що він буцімто переховував у себе чийсь валюту. Однак це безглузде обвинувачення довести не спромоглися [2].

23 квітня 1933 р. о. Стефана арештували вдруге, звинувативши в контрреволюційній діяльності. Знову забрали до Надзвичайного комітету, конфіскувавши декілька аркушів листування, але через відсутність доказів провини його відпустили і цього разу [2].

Залякати священника не змогли ні політичні катаклізми, ані арешти з допитами. Був упевнений у собі, повністю довіривши своє життя Господу. “На мою долю в житті работы выпало много, – узагальнював прожите, – но ошибки в этом направлении я не знаю [...] Отсутствие мне средств к жизни, невозможность жить при дочери по моему социальному положению, неустройство еще самой дочери заставляет меня старого слабого служить по священству, оставаясь всегда земным честным гражданином [...], каким я был всю свою жизнь, как об этом свидетельствуют вышеуказанные факты” [2; арк. 23].

1 жовтня 1934 р. до Кременчука приїхав єпископ Миколай (Пирський), якого поновили у служінні. На квартирі протодіякона Покровської єдиновірської церкви Івана Бикова організували святковий обід, на котрому були присутні єреї Стефан Тимофійович Кремьянський, Микола Автономович Роменський, Єфрем Сорокін, Микола Іванович Тростянський, Михайло Леусов, Іван Пилипович Волкобрун, протодіакон Іван Федорович Биков, дякон Арсеній Юхимович Завалій, уповноважений церковної п’ятдесятки Нестор Андрійович Калашник із дружиною та робітник кременчуцької пекарні. Отець Стефан переймався матеріальною скрутою храмів та клиру міста, а також масовим закриттям святинь. Тому, коли владику поставив питання про пошук коштів для поліпшення матеріального становища кременчуцьких церков, Кремьянський активно підтримав ідею створення гуртків сестринства та братства, які не лише об’єднували б вірян у справі захисту храмів, а й за рахунок внесків забезпечували б їхнє існування [3].

2 лютого 1937 р. С. Кремьянський на підставі заяви, написаної за власним бажанням, був знятий з обліку священнослужителів [1]. Можливо, саме це й урятувало йому життя – надалі душпастир більше вже не потрапляв під слідство.

За час свого служіння протоєрей Стефан був неодноразово нагороджений: набедреником, скуфією (19 грудня 1901 р. від Святішого Синоду) [26], камилавкою, наперсним золотим хрестом. 11 травня 1914 р. отримав Біблію від Святішого Синоду, 15 лютого 1915 р. – орден св. Анни 3-го ступеня, 20 листопада 1921 р. – палицю, а 15 липня 1924 р. – наперсний хрест з прикрасами. 17 червня 1926 р. місцеблюститель Патріаршого престолу митрополит Сергій нагородив його митрою [1].

Перед війною жителі Кременчука часто приходили до Кремьянського додому, щоб він здійснив хрещення або інші церковні таїнства. Коли в місті закрили останню церкву, священник не відрікся від свого покликання. Залишався, зокрема, духівником родини Гальченків, яка замешкувала значну територію сучасного району Чередники. Сповідав, причащав, соборував, хрестив новонароджених і відспівував померлих, давав духовні настанови, ставши для всіх Гальченків справді близькою людиною, майже членом їхньої сім’ї. Це трохи втишувало біль самотності, адже його єдина донька була дуже далеко, після звільнення залишившись у Владивостоці, де втретє вийшла

Іл. 8. Кременчуцька Покровська церква, травень 1942 р.

заміж. Її чоловіком став Семен Васильович Михайлик, з яким вони познайомилися в таборі. Там 14 грудня 1933 р. в подружжя народилася донечка Марія. До війни щороку влітку вони приїжджали потягом у Кременчук до о. Стефана, який безмежно любив свою онучку-відмінницю. Проводив з дівчинкою весь свій час, гуляв з нею вулицями міста, їздив до села Калмички. До останньої хвилини свого життя Марія зберігала теплі спогади про дідуся, про що свідчать нині її щоденник та листи [37].

Та ось почалися нові часи великих випробувань і переживань – вибухнула війна. Це був один з найважчих періодів, коли розлука між донькою та батьком розтяглася на декілька років. Єдиною втіхою для священника стало те, що тоді він зміг повернутися до служіння в храмі.

Щойно Кременчук окупували німецькі війська, у частини місцевого населення з'явилася надія відродити рідну культуру. Вересень 1941 р. можна назвати місяцем сподівань. Лише політично обізнані усвідомлювали, що ці очікування марні.

Коли стихли артилерійські залпи та перестали падати бомби, у Кременчуку стихійно почали збиралися релігійні громади, які подавали до новоутвореного цивільного управління прохання про відкриття церков та список єреїв, які не покинули міста і ще мали змогу служити.

12 жовтня 1941 р. о. Стефан уперше по такій тривалій перерві пішов служити до щойно відкритого Покровського храму звичайним священником (іл. 8). А 1 червня 1942 р. митрофорний протоєрей Крем'янський відчинив Святотроїцьку церкву і став там настоятелем. 29 листопада того ж року за благословенням єпископа Веніаміна

Іл. 9. Святоуспенська церква в Крюкові. 1970-ті роки. НАКрКМ

(Новицького) в Кременчуцькому благочинні були проведені вибори благочинного. І вже 7 грудня 1942 р. обраний духовенством батюшка був затверджений єпархіальним архієреєм на посаді благочинного Кременчуцької округи [1].

Як благочинний він опікувався справами відкриття кременчуцьких храмів, у т. ч. відновленням старовинного Святоуспенського собору на центральній площі міста.

1942 року відновилося богослужіння і в Успенській церкві колишнього посаду Крюкова [8] (іл. 9). В урочистому чині освячення престолу взяв участь і благочинний протоєрей Крем'янський, прізвище якого серед інших закарбоване на верхній дошці престолу. Цей престол стояв у храмі аж до 2000-х рр., поки не був встановлений новий [38] (іл. 10).

Тільки після визволення міста від нацистів о. Стефан отримав нарешті першого за весь період війни листа від доньки. А згодом уже вітав її разом з онукою у своєму домі (іл. 11).

Попри поважний вік, далі навідував своїх стареньких парафіян Святотроїцького храму. Старожили Кременчука згадують його як тактовну, інтелігентну людину та гарного співрозмовника.

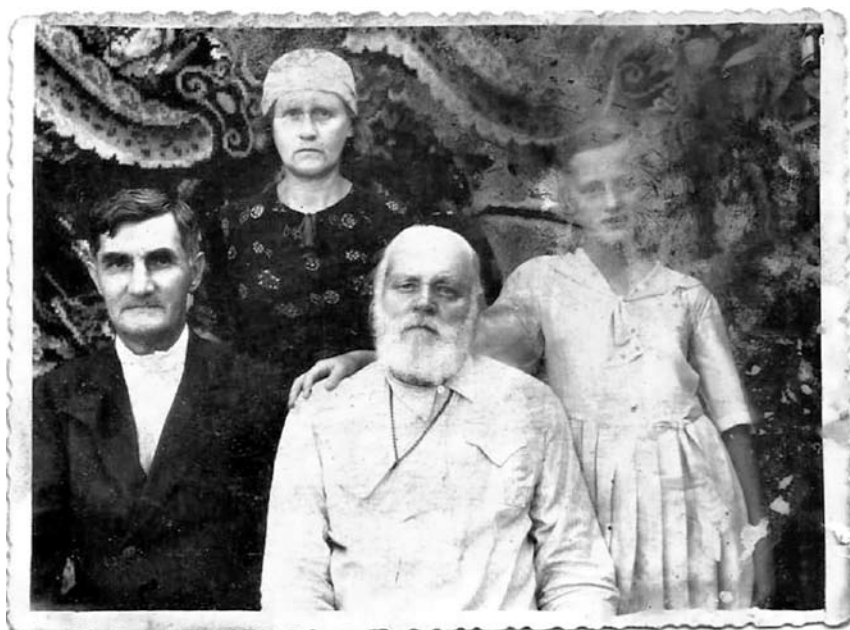
Звільнене від нацистів місто лежало в руїнах. Потрібно було повертати мешканців до звичайного життя, а померлих – до місця вічного спочинку, поступово здійснюючи перепоховання на міське кладовище.

29 листопада 1943 р., через два місяці після деокупації, благочинний Кременчука о. Стефан спільно з іншими членами комісії склали й підписали Акт про злодіяння німецьких загарбників у Кременчуці [11].

Під час планомірного знищення міста окупантами влітку 1943 р., а також у вогні боїв за визволення Кременчука було знищено майже все церковне майно, у т. ч.

Іл. 10. Престол Крюківської Успенської церкви, освячений в період німецької окупації.
З приватної колекції прот. Георгія Бруско

*Іл. 11. Родина Кремянських, 1946 рік. Отець Стефан Кремянський по центру.
З приватної колекції О. Козлової*

Іл. 12. Мітинг біля каплиці Святої Трійці храму на 1 Травня у 1930-х роках. НАКРКМ

I. РЕЛІГІЙНІ ПРОЦЕСИ В ІСТОРИЧНОМУ РОЗВИТКУ

богослужбові книги. Стефан Тимофійович зі ще п'ятьма священниками з моменту приходу радянських військ почали служити в кімнаті-квартирі Святотроїцької каплиці, хоча вона була заселена мешканцями. Доволі скоро громаді Покровської церкви виділили дерев'яний будинок на вул. Воровського, 38, споруджений у 1939 р., куди перейшли всі п'ятеро єреїв разом зі своїм благочинним [1].

У березні 1944 р. Троїцька громада отримала приміщення в колишній Святотроїцькій каплиці, де після переобладнання з 19 квітня 1944 р. розпочалися богослужіння (іл. 12). Там парох цього храму о. Стефан правив до останніх днів свого життя [1].

Здоров'я Стефана Тимофійовича, підірване допитами, приниженнями та постійною боротьбою за віру і справедливість, поступово погіршувалося. Загострилася хвороба серця.

У 1948 р. Євгенія з сім'єю збиралася до Кременчука вкотре провідати старенького батька влітку. Та вже 26 травня одержала від нього телеграму: "Немного приболел почками. Если возможно, ускорите приезд дней на 10. Вещей не покупайте" [35] (іл. 13). Проте дочка з онукою так і не встигли до хворого. Отець Степан відійшов до вічності через кілька днів. Похований на т. зв. Галіївському (тобто Гальченків) приватному цвинтарі в районі Чередники [10, с. 59–60].

У 1980-х рр. на могилі священника встановили металевий обеліск, виготовлений, за спогадами родини Гальченків, одним з її представників на заводі КрАЗ. На цьому

Іл. 13. Остання телеграма С. Т. Кремянського. З приватного архіву О. Козлової

Іл. 14. Поховання прот. Стефана Тимофійовича Кремянського. 2021 р. НАКрКМ

пам'ятнику було прикріплено табличку з написом, зробленим зі слів бабусі того чоловіка (іл. 14). На жаль, пам'ять людська недосконала, і в тому написі вкралася помилка: замість “Кремянский” вибито “Кремлянский”.

Будинок, де мешкав Стефан Тимофійович Кремянський, продали. На виручені гроші його онуку Марію Семенівну Козлову відправили вчитися до Москви. У 1956 р. вона закінчила філософський факультет Московського державного університету ім. М. В. Ломоносова, пізніше стала доктором наук і провідним науковим співробітником сектора сучасної західної філософії Інституту філософії Російської академії наук у сфері гносеології, працювала у Владивостоку, потім у Ленінграді, а після 1988 р. в Москві, де й померла 2011 р. [37].

Сьогодні в Санкт-Петербурзі живе правнучка священника – Олена Борисівна Козлова, викладачка англійської мови в приватній школі з альтернативною педагогікою типу Монтесорі, яка з любов'ю зберігає все, що пов'язане з її прадідом – благочинним Кременчука, мріє пройтися вулицями того міста й покласти квіти на могилу, де похований її славетний родич.

Після тривалої роботи з документами та спогадами очевидців можна зробити певні висновки про роль о. Стефана Тимофійовича Кремянського в церковному житті Полтавщини. Саме завдяки цьому священнослужителю й відбулося становлення Кременчуцького благочиння після 1917 р. та в період німецької окупації 1941–1943 рр. Благочинний намагався діяти за православними канонами, зберегти храми та свою паству, а тому не ставав на шлях різкого протистояння і протидії тимчасовій земній

владі. Його зусиллями частина церков міста залишалися відчиненими майже до кінця 1930-х рр., а в дні війни знову відкрилися, духовно підтримуючи вірних у ті надзвичайно важкі часи.

Наразі тривають пошуки старого престолу Святоуспенської церкви, на верхній кришці якого були підписи учасників освячення. Віднайдення цієї пам'ятки стане інформативним матеріальним доповненням до біографії місцевого протоєрея Стефана Кременського.

1. Архів Управління Полтавської єпархії Української Православної Церкви. Особові справи священнослужителів. Особова справа протоєрея Стефана Тимофійовича Кременського.

2. Архів Управління Служби безпеки України (далі – УСБУ) в Полтавській області. Спр. 1539-с.

3. Архів УСБУ в Полтавській області. Спр. 6432-с.

4. Гришко Л. В. Хотілося б усіх поіменно назвати... Кременчук, 2017. 613 с.

5. Державний архів Кіровоградської області. Ф. П–1. Оп. 1. Спр. 88. Арк. 56.

6. Державний архів Полтавської області (далі – ДАПО). Ф. П–9032. Оп. 1. Спр. 80. Арк. 120 зв.

7. ДАПО. Ф. П–9032. Оп.1. Спр. 81. Арк. 115.

8. Дніпрова Хвиля. 1942. № 62(79).

9. Кременчугская и Лубенская епархия. *Православная Энциклопедия*. URL: <https://www.pravenc.ru/text/2459007.html>.

10. Кременчук у жорнах репресій / авт. кол.: Сезін С., Бутко Л., Ширай В., Василенко Д., Маслак В., Москалик Г.; за ред. В. І. Маслак. Кременчук: ПП Щербатих О. В., 2020. С. 59–60.

11. Науковий архів Кременчуцького краєзнавчого музею. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 45.

12. Полтавские Епархиальные Ведомости (далі – ПЕВ). Часть официальная. 1881. № 14.

13. ПЕВ. Часть официальная. 1883. № 13.

14. ПЕВ. Часть официальная. 1888. № 14.

15. ПЕВ. Часть официальная. 1892. № 23.

16. ПЕВ. Часть официальная. 1893. № 7.

17. ПЕВ. Часть официальная. 1893. № 29.

18. ПЕВ. Часть официальная. 1895. № 16.

19. ПЕВ. Часть официальная. 1899. № 15.

20. ПЕВ. Часть официальная. 1899. № 19.

21. ПЕВ. Часть официальная. 1900. № 15.

22. ПЕВ. Часть официальная. 1900. № 22.

23. ПЕВ. Часть официальная. 1900. № 29.

24. ПЕВ. Часть официальная. 1901. № 6.

25. ПЕВ. Часть официальная. 1901. № 30.

26. ПЕВ. Часть официальная. 1902. № 2.

27. ПЕВ. Часть официальная. 1902. № 6.

28. ПЕВ. Часть официальная. 1902. № 12.

29. ПЕВ. Часть официальная. 1902. № 23.
30. ПЕВ. Часть официальная. 1902. № 26.
31. ПЕВ. Часть официальная. 1903. № 7.
32. ПЕВ. Часть официальная. 1903. № 12.
33. ПЕВ. Часть официальная. 1903. № 36.
34. ПЕВ. Часть официальная. 1916. № 20.
35. Приватний архів Олени Козлової. Листування родини Козлових.
36. Приватний архів Олени Козлової. Метрична виписка про народження Стефана Тимофійовича Кременського.
37. Приватний архів Олени Козлової. Щоденник Марії Семенівни Козлової.
38. Приватний архів Юрія Васильовича Бруско. Фото фіксація старого престолу Кременчуцької Свято-Успенської церкви у Крюкові.
39. Центральний державний історичний архів м. Москви. Ф. 363. Оп. 3. Спр. 363.
40. Южный край. 1912. № 11014.

References

1. Hryshko, L. V. (2017). Khotilosia b usikh poimenno nazvaty... [I would like to call everyone by name...], Kremenchuk, 613 (in Ukr.).
2. (1942). Dniprova Khvylia [Dnieper Wave], (62/79) (in Ukr.).
3. Kremenchuhskaia y Lubenskaia yeparkhiia [Kremenchuk and Lubny dioceses], *Pravoslavnaia Entsyklopedyia*. Retrieved from <https://www.pravenc.ru/text/2459007.html> (in Rus.).
4. (2020). Kremenchuk u zhornakh represii [Kremenchuk in the millstones of repression], avt. kol. Sezin S., Butko L., Shyrai V., Vasylenko D., Maslak V., Moskalyk H.; za red. V. I. Maslak, Kremenchuk: PP Shcherbatykh O. V., 59–60 (in Ukr.).
5. (1881). Poltavskye Eparkhialnye Vedomosti (dali – PEV). Chast ofytsyalnaia, (14) (in Rus.).
6. (1883). PEV. Chast ofytsyalnaia, (13) (in Rus.).
7. (1888). PEV. Chast ofytsyalnaia, (14) (in Rus.).
8. (1892). PEV. Chast ofytsyalnaia, (23) (in Rus.).
9. (1893). PEV. Chast ofytsyalnaia, (7) (in Rus.).
10. (1893). PEV. Chast ofytsyalnaia, (29) (in Rus.).
11. (1895). PEV. Chast ofytsyalnaia, (16) (in Rus.).
12. (1899). PEV. Chast ofytsyalnaia, (15) (in Rus.).
13. (1899). PEV. Chast ofytsyalnaia, (19) (in Rus.).
14. (1900). PEV. Chast ofytsyalnaia, (15) (in Rus.).
15. (1900). PEV. Chast ofytsyalnaia, (22) (in Rus.).
16. (1900). PEV. Chast ofytsyalnaia, (29) (in Rus.).
17. (1901). PEV. Chast ofytsyalnaia, (6) (in Rus.).
18. (1901). PEV. Chast ofytsyalnaia, (30) (in Rus.).
19. (1902). PEV. Chast ofytsyalnaia, (2) (in Rus.).
20. (1902). PEV. Chast ofytsyalnaia, (6) (in Rus.).

21. (1902). PEV. Chast ofytsyalnaia, (12) (in Rus.).
22. (1902). PEV. Chast ofytsyalnaia, (23) (in Rus.).
23. (1902). PEV. Chast ofytsyalnaia, (26) (in Rus.).
24. (1903). PEV. Chast ofytsyalnaia, (7) (in Rus.).
25. (1903). PEV. Chast ofytsyalnaia, (12) (in Rus.).
26. (1903). PEV. Chast ofytsyalnaia, (36) (in Rus.).
27. (1916). PEV. Chast ofytsyalnaia, (20) (in Rus.).
28. Pryvatnyi arkhiv Oleny Kozlovoi. Lystuvannia rodyiny Kozlovykh [Private archive of Olena Kozlova. Correspondence of the Kozlov family].
29. Pryvatnyi arkhiv Oleny Kozlovoi. Metrychna vypyska pro narodzhennia Stefana Tymofiovycha Kremianskoho [Private archive of Olena Kozlova. Metric extract on the birth of Stefan Tymofiovych Kremianskiy].
30. Pryvatnyi arkhiv Oleny Kozlovoi. Shchodennyk Marii Semenivny Kozlovoi [Private archive of Olena Kozlova. Diary of Maria Semenivna Kozlova].
31. Pryvatnyi arkhiv Yuriiia Vasylovycha Brusko. Foto fiksatsiia staroho prestolu Kremenchutskoi Sviato-Uspenskoï tserkvy u Kriukovi [Private archive of Yuriy Brusko. Photo fixation of the old throne of the Kremenchuk Holy Dormition Church in Kryukov].
32. (1912). Iuzhnyi krai [Southern edge], (11014) (in Rus.).